

УДК 364

Кабаченко Н. В.

ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА БЕЗДОМНОСТІ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

У статті розглядаються підходи до дослідження бездомності, аналізуються найбільш поширені методи, що використовуються західними дослідниками, розглядаються їх можливості й обмеження, визначаються стратегії та методи досліджень, які доцільно застосовувати для вивчення бездомності в Україні.

Постановка проблеми

Дослідження бездомності є доволі складними з огляду як на проблеми з визначенням поняття бездомності, так і щодо методології проведення досліджень. Також складнощі пов'язані з особливістю цільової групи, яка вивчається, оскільки бездомні ведуть досить прихований та мобільний спосіб життя й уникають зайвих контактів поза межами групи, до якої належать. В Україні немає досвіду проведення подібних досліджень, тому досвід західних дослідників, що залучені як до масштабних національних досліджень, так і до тих, що дають можливість ґрунтовно вивчати окремі випадки та життєві історії бездомних людей, є дуже важливим.

Сучасна політика щодо бездомності в Україні передбачає дуже незначні фінансові витрати та відзначається орієнтацією на доволі формалізовані способи надання послуг. Вона розробляється на основі даних, які отримані з Міністерства внутрішніх справ і стосувалися людей, що перебували у приймальниках-розподільниках. Але клієнти цих закладів не обов'язково є бездомними, а до того ж серед них велика кількість нелегальних іммігрантів, що, як правило, не зараховуються до бездомних. Окрім того, до приймальника-розподільника потрапляють лише ті, хто підозрюється у скоєнні злочину, і, відповідно, велика частина людей, насамперед, бездомні жінки та старі люди, практично не потрапляють до таких закладів. Можна стверджувати, що навіть приблизна кількість дорослих безпритульних

та бездомних людей в Україні залишається невідомою. Тому *метою дослідження* в рамках статті є аналіз дослідницьких стратегій і методів вивчення бездомності, які використовуються західними теоретиками та практиками, і можливостей їх застосування в українському контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Особливе значення для вивчення проблеми мають праці М. Барт, Р. Куна, Д. Кулгана, Г. Тіппла, С. Спик, які присвячені питанням методології, ролі та значення досліджень бездомності для формування політики [5; 8; 12]. П. Россі, Х. Мірт, Б. Едгар у своїх роботах ставлять акцент на важливості визначень бездомності та бездомної людини, які використовують у дослідженнях, аналізують можливості та обмеження різних типів дослідницьких підходів до вивчення бездомності [7; 10]. Г. Сьорд приділяє увагу такому аспектові, як розв'язання етичних дилем, які виникають у подібних дослідженнях, а також проблемам, пов'язаним з ідентифікацією та налагодженням контактів з бездомними у процесі дослідження [11]. П. Клок, П. Мілбурн та Р. Віддоуфілд розглядають обмеження кількісних досліджень, спрямованих на з'ясування кількості бездомних, та наголошують на необхідності доповнення їх результатів даними якісних досліджень, отриманими від працівників житлових управлінь, соціальних закладів та громадських

організацій, що надають послуги бездомним [6]. І. Андерсен та Я. Крістіан розкривають роль досліджень для аналізу політики та підвищення розуміння феномену бездомності у Великій Британії [3]. Соціологічні підходи до категоризації бездомних описує Н. Рябчук [2].

Невирішеними в Україні є проблеми, які пов'язані з аналізом та узагальненням досвіду проведення досліджень бездомності, вибору стратегій та методів, які можна тут застосувати, процедури проведення таких досліджень та використання їх результатів для формування системи надання допомоги і підтримки бездомним та безпритульним людям.

Виклад основного матеріалу

Вивчення досвіду досліджень західних фахівців свідчить про те, що найбільш поширеними є такі стратегії вивчення бездомності. Суть першої полягає в тому, що дослідження проводяться на базі наявних організацій з надання послуг бездомним. До їх складу включають притулки, денні центри для бездомних, центри реабілітації, різноманітні програми підтримки бездомних, такі як банки одягу, «супові кухні», медичні заклади надання невідкладної допомоги, церковні програми та ін. Але очевидно, що велика кількість бездомних не користується вищезазначеними послугами і так звані «вуличні бездомні» залишаються поза увагою подібних досліджень. Щоб уникнути цих обмежень, дослідники, уряд та місцева влада вдаються до іншого типу досліджень, який ґрунтується на пошуку бездомних на вулицях та в інших місцях, не пристосованих для сну, де вони можуть мешкати. У такий спосіб збирається інформація про тих людей, які не охоплені пропонованими послугами і не користуються притулками та іншими закладами, призначеними для безпритульних.

Для з'ясування кількості бездомних використовують такий базовий підхід, як підрахунок кількості бездомних на основі спостереження. Таке дослідження часто називають *підрахунком одного дня (point-in-time count)* чи, краще сказати, однієї ночі, бо зазвичай воно проводиться вночі. Можливі два типи такого дослідження. Один із них передбачає, що підрахунок проводиться в тих місцях, де, як відомо, збираються бездомні. Необхідною умовою цього дослідження є попереднє вивчення ситуації та складання відповідної карти, де позначаються місця концентрації бездомних, і подальше спостереження проводиться саме там.

Можливе також дослідження, яке передбачає повне охоплення всіх вулиць міста. У цьому випадку спостерігачі протягом однієї ночі обходять

всі вулиці та місця, де бездомні можуть жити і спати, наприклад покинуті будинки, промислові зони, підземні переходи тощо, і рахують тих людей, яких вони ідентифікують як бездомних. Очевидно, що цей тип дослідження потребує великих людських ресурсів та значних фінансових затрат. Тому такий метод можна використати в невеликих містах, але в містах з мільйонним населенням його застосування є дуже дорогим та складним з організаційної точки зору, бо вимагає тривалої підготовки, навчання, ефективного менеджменту тощо. Другий підхід передбачає поєднання спостереження з метою підрахунку безпритульних та їх інтерв'ювання. Це дослідження дозволяє зібрати демографічні дані та дані щодо інших характеристик популяції бездомних людей. Інтерв'ювання проводиться на основі опитувальника, який застосовується для опитування кожного бездомного (у разі, якщо кількість бездомних у місті невелика), або передбачає застосування вибірки (наприклад, інтерв'ю проводиться з кожною десятою особою, яка була внесена до рахункового списку). Запитання інтерв'ю формуються так, щоб отримати дані про ім'я, дату народження, стать, національність, вік, склад сім'ї (скільки дорослих, дітей), останнє місце, де особа жила перед тим, як потрапити до теперішнього місця проживання, скільки часу особа бездомна, скільки разів особа була бездомною, наявність інвалідності, статус ветерана, зайнятість, рівень доходів та джерела доходів, потреби в житлі, додаткові послуги, яких особа потребує, тощо. Загалом, час, необхідний для відповіді, за умови використання вищезазначеного дизайну дослідження не повинен перевищувати 15 хвилин. Варто також зауважити, що інтерв'ювання та підрахунок не доцільно проводити в один і той самий час, бо опитування людей, які сплять чи готуються до сну, видається доволі проблематичним.

Але в обох випадках частина популяції залишиться недоступною для дослідників і, як справедливо зауважує П. Россі, буде пропущена в дослідженні [10, 1035]. З іншого боку, певна кількість людей, яких дослідники можуть знайти на вулиці та ідентифікувати як бездомних, можуть насправді такими не бути. Водночас значна частина людей, які не сплять на вулиці, є такими, що потрапляють під визначення бездомних, і це створює додаткові проблеми для дослідників, вимагаючи попередньо вдаватися до короткого інтерв'ю, щоб з'ясувати статус людини.

Інший, досить поширений, тип досліджень ґрунтується на *застосуванні методу вибірки публічних місць*, яка формується за ознакою високої та низької вірогідності концентрації бездомних у визначених географічних місцях. Дослідники

виходять з того, що оскільки у великих містах немає можливості здійснити суцільний підрахунок, то доцільно скористатися відповідною вибіркою. Вибірка будується шляхом поділу міста на «дослідницькі дільниці», і для цього використовується карта міста.

Кожній дільниці приписується статус дільниці з високою, середньою чи низькою густотою бездомних на її території. Очевидно, що такому поділу передують тривала робота щодо з'ясування ситуації на конкретних дільницях шляхом опитування фахівців та надання їм відповідного статусу. Після того як складений перелік дільниць із відповідним статусом, здійснюється відбір частини з них, де і проводяться спостереження та інтерв'ювання.

Разом з тим описані вище «дослідження одного дня» чи «однієї ночі» здатні запропонувати лише «знімок», чи статистичну картину в певний період часу, але суттєвим їх обмеженням є те, що вони не відображають динаміку та тенденції розвитку ситуації з бездомністю. Для того щоб отримати ці характеристики, подібні дослідження на місцевому рівні потрібно проводити систематично з періодичністю один раз на рік чи з інтервалом у два роки, але на національному рівні, наприклад у США, вони проводилися один раз приблизно на десять років. У США було проведено два національних масштабних дослідження бездомності. Перше дослідження 1987 р. проводилося лише у великих містах, а друге, 1996-го, включало всі типи поселень - місто, передмістя та сільські населені пункти. Зараз політики, практики та дослідники обговорюють можливість проведення наступного дослідження національного рівня у США. Також ще однією особливістю досліджень «одного дня» є те, що кількість бездомних за їх результатами буде меншою, ніж у дослідженнях, які використовують різноманітні джерела збору інформації [9].

Аналіз досліджень, присвячених проблемам бездомності, показує, що найбільш поширеними є кількісні дослідження, які мають на меті, насамперед, з'ясувати кількість бездомних. Їх результати дозволяють розробникам політики врахувати кількість потенційних отримувачів послуг та спланувати послуги, продемонструвати потреби в ресурсах, визначити пріоритетні послуги, підвищити обізнаність громадськості та представників влади у ситуації з бездомністю, визначитися з необхідними ресурсами, розподілити ресурси для додаткових послуг, необхідних для цільових груп бездомних, зрозуміти тенденції, характерні конкретній популяції бездомних. Г. Сьорд підкреслює, що саме дослідження надають інформацію стосовно причин та природи

бездомності, яка повинна бути основою для ефективної політики і практики, дозволяють обґрунтувати необхідність заходів, спрямованих на її скорочення чи подолання [6, 463].

Через те що кількісні дослідження, які опісані вище, зазвичай дуже дорогі, дослідники часто вдаються до іншого підходу формування вибірки. Її основу складають клієнти, що отримують послуги у притулках для бездомних людей [4]. Як правило, організації, що надають послуги, мають списки тих людей, які користуються їх послугами, і вони служать основою для вибірки учасників дослідження чи респондентів. Також дослідники опитують чи інтерв'юють як клієнтів різноманітних закладів для бездомних, програм підтримки бездомних людей, так і фахівців, що працюють з бездомними. Прикладом застосування такого підходу стало Національне дослідження надавачів допомоги бездомним та клієнтів (NSHAPC) 1996 р., яке проводилося в 76 міських та сільських регіонах США [5] і дало змогу отримати багато інформації щодо бездомних, яка є актуальною і сьогодні.

Цікавим є підхід, який використовується тоді, коли дослідниками є самі соціальні працівники або вони працюють у команді разом із соціологами. Основна його ідея полягає в залученні до участі в дослідженні самих бездомних людей чи колишніх бездомних, які беруть участь на різних його етапах: це може бути планування дослідження, визначення місць проведення опитування, проведення інтерв'ю, обробка даних і їх інтерпретація тощо.

Якщо планувати проведення подібних досліджень в Україні, то доцільно залучати до участі в підрахунках також місцеві органи управління внутрішніх справ. Робити це потрібно дуже обережно, оскільки бездомні можуть уникати контактів з міліцією, адже дехто з них має досвід скоєння злочинів, може бути залучений до незаконної діяльності або просто мати негативний досвід спілкування з міліціонерами. Але працівники міліції (обов'язково не у формі) повинні залучатися до дослідження і працювати в команді з дослідниками, особливо коли спостереження здійснюються в покинутих будівлях, під мостами та в інших небезпечних місцях. Дуже корисною для дослідників буде інформація працівників міліції щодо визначення місць, де сплять бездомні, їх потенційної кількості, умов, у яких вони там перебувають, тощо.

Не менш важливими для політиків та державних службовців, залучених до планування послуг, є якісні дослідження бездомності, зокрема ті, що допомагають зрозуміти життєві ситуації бездомних у період, який передують настанню

бездомності. Дані цих досліджень дають можливість зосередитися на програмах профілактики та допомоги людям уникнути бездомності, а також визначити, які типи допомоги та підтримки потрібні, щоб зменшити ризики виникнення ситуацій, коли люди опиняються на вулиці.

Також розробникам політики та надавачам послуг у ході планування структури послуг для бездомних доцільно брати до уваги розподіл між різними групами клієнтів щодо тривалості стану бездомності, в якому ті перебувають. Очевидно, що для отримання такого типу інформації потрібні дослідження, які охоплюють окремі групи бездомних людей, таких як самотні бездомні чоловіки та жінки, бездомні сім'ї, бездомні з наркотичною чи алкогольною залежністю, з психічними захворюваннями, бездомні діти та молоді тощо [1].

Зараз доволі активно створюються центри обліку, притулки для бездомних, центри реінтеграції тощо, які впроваджують систему реєстрації та обліку. Але ця обставина ніяк не усуває необхідності досліджень, оскільки значна частина бездомних, які живуть на вулицях та в інших непристосованих для життя місцях, не користуються послугами таких центрів та притулків.

Висновки

Очевидно, що не існує такої дослідницької методології, за допомогою якої можна було б оцінити зі стовідсотковою достовірністю кількість бездомних. Але для політики національного рівня більш важливими є не стільки точна кількість безпритульних людей, скільки дані щодо тенденцій, які характеризують можливі зміни цієї кількості, дані щодо природи бездомності, потреб популяції бездомних та її окремих груп, здатності наявних програм та закладів задовольняти ці потреби шляхом надання відповідних послуг, обсягу фінансування цих послуг та природи бар'єрів, які виникають у бездомних і безпритульних людей, в отриманні цих послуг.

Плануючи дослідження, доцільно поєднувати такі два підходи, як «підрахунок одного дня»

безпритульних на вулиці та підрахунок і вивчення даних про клієнтів уже діючих послуг та програм для бездомних, які містяться в записах про клієнтів.

Зрозуміло, що ресурси та брак дослідників, які мають відповідний досвід, роблять проблематичним проведення в найближчому майбутньому досліджень бездомності національного рівня в Україні. Тому альтернативою національних досліджень можуть стати дослідження та «підрахунок однієї ночі» на місцевому рівні, які ініціюватиме адміністрація міст, проведення їх власними зусиллями із залученням відповідних управлінь, викладачів та студентів університетів, працівників соціальних агенцій, які надають послуги бездомним, волонтерів та громадських організацій. У цьому разі на національному рівні потрібно розробити стратегію та методологію подібних досліджень, сформувати керівництво для їх проведення з працівників місцевих адміністрацій. Також дуже корисним буде створення відповідного комітету чи ради з проведення дослідження, які б координували хід дослідження та узагальнювали його результати, а крім того, здійснювали супервізію і надання консультативної допомоги тим, хто буде безпосередньо залучений до таких досліджень.

Подальшого вивчення потребує методологія проведення досліджень бездомності з урахуванням особливостей ситуації в Україні, можливість проведення досліджень з використанням наявних джерел даних та тих людей, які сьогодні вже мають певний, хоча і досить обмежений, досвід роботи з бездомними. Заслужують на увагу і подальший аналіз концепцій бездомності, які можуть бути покладені в основу досліджень, аналіз наявних визначень бездомності, особливості досліджень бездомності в сільській місцевості, статистичні методи підрахунку бездомних та можливості систематичного використання результатів досліджень у процесі формування політики щодо бездомності, її моніторингу та оцінювання як на національному, так і на місцевому рівні.

1. Грига І., Кабаченко Н. Розуміння бездомності: підходи до вивчення // Магістеріум: Соціальна робота і охорона здоров'я. - Вип. 15. - К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. - С. 4-10.
2. Рябчук А. Зайві люди: бездомні на вулицях Києва. - К.: Четверта хвиля, 2005. - 100 с.
3. Anderson I., Christian J. Causes of Homelessness in the UK: a Dynamic Analysis // Journal of Community and Applied Social Psychology. - 2003. - Vol. 13. - № 2. - P. 105-118.
4. Belcher J. B. Understanding the Process of Social Drift among the Homeless: A Qualitative Analysis // Sherman E., Reid W. J. (eds.) Qualitative Research in Social Work. - New York: Columbia University Press, 1994. - P. 126-134.
5. Burt M. R. et al. Homelessness: Programs and the People They Serve, Findings of the National Survey of Homeless Assistance Providers and Clients. - Urban Institute Report to the Interagency Council on the Homeless. - Washington, D. C. - December 1999 // www.efsp.unitedway.org - 20.05.2005.
6. Cloke P., Milbourne P., Widdowfield R. Making the Homeless Count? Enumerating Rough Sleepers and the Distortion of Homelessness // Policy & Politics. - 2001. - Vol. 29. - № 3. - P. 259-279.
7. Edgar B., Meert H. Fourth Review of Statistics on Homelessness in Europe. - 2005. - November. - P. 1-85 // www.feantsa.org
8. Khun R., Culhane D. Applying cluster Analysis to Test a Typology of Homelessness by Pattern of Shelter Utilization: Results from the Analysis of Administrative Data // American Journal of Community Psychology. - 1998. - Vol. 26. - № 2. - P. 207-232.

9. Rossi P. Comment on Dennis P. Culhane et al.'s «Public Shelter Admission Rates in Philadelphia and New York City: The Implications of Turnover for Sheltered Population Counts» // Housing Policy Debates. - 1994. - Vol. 5. - № 2. - P. 163-176.
10. Rossi P. Strategies for Homeless Research in the 1990s // Housing Policy Debate. - 1991. - Vol. 2. - № 3. - P. 1029-1055.
11. Third H. Researching Homelessness and Rough Sleeping in the Scottish Context // Social Policy and Administration. - 2000. - Vol. 34. - № 4. - P. 448-464.
12. Tipple A. G., Speak S. E. Definitions of homelessness in developing countries. - Habitat International. - 2005. - Vol. 29. - № 2. - P. 337-352.

N. Kabachenko

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS
OF RESEARCH APPROACHES
TO HOMELESSNESS STUDIES' ANALYSIS**

The article reviews the approaches to studies of such phenomenon as homelessness. The most widespread methods of homelessness study which west researchers use are analyzed, their advantages and limits are studied, strategies and methods of studies which are necessary for forming and implementation of homeless policy in Ukraine are defined.